

ORTA ASYA TOPLUMLARININ GEÇMİŞ MİRASININ YENİDEN OLUŞUMU

ISKENDER ORMON UULU*

THE REEMERGENCE OF THE PAST HERITAGE OF CENTRAL ASIAN COMMUNITIES

ABSTRACT

It's know that Central Asian Turkic communities living away from their values caused gap among communities and their inherited history, language, religion and culture. However, it's a new opportunity for Turkic nation to come together with their own legacies after breakdown of Soviet Union within this negative and positive potential. This new opportunity isn't a new leading process in the new forming world. It's vital to benefit from the positive sides in the forming process of inherited cultural values before getting more complicated. Many conflicts have been emerged among the societies from their hard assertions. Value formation in Central Asian communities still on process, so there is no concessive formation and this naturally prevent radical form on the whole, this contributes to obtain cultural peace. In this article we try to analyze historical, religion and cultural legacies of Central Asia and their positive contributions to reemergence process.

Keywords: Central Asia, heritage, Central Asian Communities, globalization

* International Atatürk-Alatoo University, Bishkek, Kyrgyz Republic

iskenderkul@hotmail.com

Bilindiği gibi Orta Asya toplumunu oluşturan Türk uyruklu halklar uzun zaman öz değerlerinden uzak kaldılar ve bu da geçmişten miras kalan dil, din, tarih ve kültür gibi kendilerini tanımlayan değerlerden kopuk kalmasına sebep oldu. Ancak Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Orta Asya toplumlarının kendi miraslarıyla yeniden buluşmasına imkân doğdu. Bu negatif ve pozitif potansiyeli içinde barındıran ‘yeni imkân’ dünyada şekillenmekte olan yönlendirici atmosferden hali olamazdı. Bu durumda geri dönülmesi zor kalıba girmeden, miras kalan kültürel değerlerin şekillenme sürecinde olumluya katkı sağlar mahiyetteki durumundun da yararlanmak gerekiyor. Toplumlar arasındaki çatışma genellikle o toplumların tavizsiz görünen değerler tanımından dolayı oluşmakta. Orta Asya toplumlarının değer kalıpları oluşum sürecinde olduğu için henüz ‘tavizsiz kalıba’ girmedir. Ve bu durum doğal olarak bazı katılıkları önler vasıftadır ve bunun barış kültürünün oluşumunda katkısı azımsanmayacak seviyededir. Özellikle her toplumu yönlendirici konumdaki özümşenen dini ve tarihi metinlerin yeni oluşum sürecinde barışçıl yorumlarının yoğunlaştırılması ve bunları topluma mal olma aşamasında doğru tespitlerle sağlamlaştırılması önemli bir etken olarak gözükmekte. Biz bu tebliğde Orta Asya toplumlarının dini, tarihi ve kültürel mirası ve toplumun hali hazırdaki durumunu ele alarak bunların yeniden şekillenme sürecinde genel barışa olabilecek potansiyel katkılarını inceleyeceğiz.

Orta Asya özellikle Sovyetlerin dağılmasından sonra tüm uluslararası camia tarafından ilgiyle izleniyor. Adı geçen bölgenin doğal kaynakları, kültürel durumları, sosyal şartları, stratejik önemi sebebiyle olduğu gibi geçmiş tarihteki inişli çıkışlı serüveni ve gelecekte devam edeceği yol haritası merakı dolayısıyla da söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Biz bu kısa çalışmamızda bölgenin tarihini irdelemekten ziyade bölge toplumlarının geçmişten aldığı değerler mirasından bazı noktalara değinmekle ani gelen bağımsızlık sonrası bunların nasıl şekillenmekte ve geleceğe yönelik nasıl bir minval takip etmekte olduğunu saptamaya çalışacağız. Öncelikle belirtmemiz gereken bu saptamaların şuanda henüz tam kalıba oturmamış hatta arayış aşamasında dediğimiz değerler oluşumunun veya yeniden oluşumunun gidişatını veya var olan imkânlardan hareketle olması gereken noktaları vurgulama mahiyetli olacaktır.

Genellikle Orta Asya hakkındaki araştırmalara baktığımızda bölgede yaşayan tüm toplumlar bir bütün olarak ele alınıp toptan genellemelere gidildiğine şahit oluruz. Bunun haklı yönleri olmakla birlikte yanıltıcı noktaları da olabilmekte. Kanaatimce bölge incelemelerinde araştırmacılar Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi Türki cumhuriyetlerden oluşan bu bölge toplumlarının geçmiş, hal ve gelecekleri hakkında

hüküm verirken bazı farklılıkları göz önünde bulundurmaları şart. Biz bunu en azından yerleşik hayata geçişleri bakımından ayırtırmak gerektiğini düşünüyoruz ki böyle olduğu zaman birçok değişkenlerin farklı sonuçlar doğurabileceğini göz önünde bulundurmalıyız. Malumunuzdur ki yukarıda saydığımız Türki cumhuriyetlerde yaşayan toplumların bir kısmı erken denebilecek tarihte yerleşik hayata başlamışlarsa da Kırgız ve kazaklar daha geç tarihlerde yerleşik hayata geçmişlerdir. Bundan dolayı bölge halkının sosyo-politik hayatı, kültürel tecrübeleri ve bunlar sonucunda oluşan milleti inşa eden değerler bazı yönleriyle farklılık arz etmekte. Tabi ki bu durum günümüz bölge haklarının da davranış ve yeniden oluşum seyrinde kendi etkisini göstermektedir.

Yerleşik hayata erken geçen toplumlarda değişik kurumsallaşmalara gitme ve bazı değerlerin daha fark edilir kalıba sokulması göçebe hayatını muhafaza eden toplumlara göre belirgin olmakta. Örneğin bölge halklarından Özbekler ve Taciklerde bunlar daha fazla tezahür etmekte ve bu durum onların bu kalıplaşan varlıklarıyla bağımsızlık sonrası oluşan yeni duruma muhattabiyeti daha farklılık arz etmekte. Çünkü bu toplumlar geçmişte kendi cetleri tarafından oluşturulan ve belli sağlamlıkta olsa da yazılı kayda geçirilen tarihi bağlarıyla ilişkileri daha sıkı ve bundan dolayı da onları sahiplenme duygusu fark edilir derecede öndedir diğer komşu akrabalarına göre. Bunun sonucunda adı geçen toplum daha muhafazakâr hayatı benimsemekte ve değişikliklere reaksiyonu önceden kalıplaşmış hafızayla birlikte harekete geçmekte.

Sovyet İhtilaliyle birlikte 70 sene gibi bir vakit tüm Orta Asya toplumlarının tarihi miraslarından kopuk yaşamaları ortada ise de bunların ilgili toplumların hepsine aynı etkiyi yaptığını söyleyemeyiz. Bu Sovyetlerin “*homo sovieticus*” yaratmaya çalışan politikasına rağmen bazı toplumlardaki tarihi hafızanın direnen etkisiyle ilgilidir. Örneğin Kafkaslardaki Gürcülerin alfabesinin aynı kalması, dilinin büyük oranda muhafaza edilmesi gibi Orta Asya’daki resmi dini kurumların bazılarının faaliyetlerinin farklı amaçlarla olsa bile kapatılmaması, dil, kıyafet, sanatsal çalışmaların milli karakterini kaybetmeden devam etmesi durumunu sadece politik zorunluluk olarak açıklayamayız. Bu aynı zamanda direnen yerel değerlerin tutumlarından dolayıdır da, bunun yanında daha çok yerleşik hayata daha önce geçip kısmen kurumsallaşan yapıya kavuşan toplumlarda daha çok kendini gösteriyor. Göçebe şartlarından daha geç tarihlerde kurtulan kazak ve Kırgız toplumunda bu direncin hissedilir seviyede olduğunu söyleyemeyiz. Bunların milli kimlik tanımlamalarında daha esnek ve dünya gerçeklerini gözetir yorumlarını görmemiz mümkün. Örneğin Kırgızlar devlet ideolojisini oluşturma aşamasında halkın önem verdiği destan “Manas”tan bazı nasihatler

çıkartmışlardır¹ ve bunda insan hakları, doğaya saygı ve hoşgörü vs. gibi çağdaş gerçekleri gözetken hassasiyeti fark ederiz. Bu durum bölgede meskûn diğer toplumlarda da gözükmele birlikte diğer bir göçebe kültürüne sahip kazaklarla ve Kırgızlarda daha da belirgin olduğunu müşahade etmemiz mümkün.

Tarih: *Tarih her toplumun hafızasıdır.* Sovyetler Sovyet insanı yaratmak amacıyla oluşturulan ve paradoksal görünse de bazı toplumlardan bir kaç ulus inşa etme faaliyetlerinde başarılı olabilmek için bu hafızayı silmek istemiştir. Yani tarihiyle her hangi bir bağın kalmamasına yönelik icraatlar da bulundular. Kendi politikalarına hizmet eden alternatif bir tarih yazımını denediler. İlgili zaman zarfında eğitim kurumlarında okutulan tarih derslerinde yerel halkın tarihine bu genel politikaya hizmet eden yönüyle değinilip, hatta hiç değinilmemesi sadece komünist paradigmaya dayalı Sovyetler tarihinin okutulması bunu gösteriyor. Hatta bu durumun yerel folklorik eserleri bile yasaklayacak kerteğe ulaşması niyetin ciddi olduğunu yansıtır. Bu amaçla tarih şuuruna ve hafızasına sahip bilgin ve idarecilerin 30’lu yıllarda sistematik kıyıma uğratılması tarih hafızasının silinmesine yönelik faaliyetin ayrı bir göstergesi.

Ancak SSCB dağıldıktan sonra Orta Asya toplumları tarihin önemini kavrayarak kesintiye uğrayan, kaybolan tarihiyle yeniden buluşma faaliyetlerine giriştiler. Bu amaçla Sovyetlerin eseri olan öz cumhuriyetlerinde hızlı tarih yazımına giriştiler. Bu faaliyetlerde bağımsızlığını kazanmış ve zamane şartlara haiz devlet olmaya yönelik faaliyetler yapılmaya çalışılıyor. Bunda her cumhuriyet kendi geçmişlerini daha eskiye dayandırma isteği göze çarpıyor². Örneğin Kazakistan kazak devletleşme sürecini ta 3000 sene öncesine ait olduğunu, Kırgızlar ise 2200 yıl dönümünü kutluyorsa Özbekler de 6000 senelik bir geçmişi olduğunu iddia ettiler. Ama ne yazık ki birbirleriyle aynı ırktan, benzer geçmişten, yakın tecrübeden geçtiklerini hissedilir şekilde halka mal olacak şekilde dile getirmekten çekingen kaldılar. Bu da ancak Sovyet döneminde şekillenmiş zihniyete sahip bölge elitinin Pantürkizm veya Panislamizm gibi geçmiş kalıplanma sürecindeki şüpheli sıfatlarla vasıflanmama endişesiyle açıklana bilir ancak.

Dil: *Dil de tarih gibi bir milletin millet olduğunu yansıtan temel öğelerdendir.* Orta Asya cumhuriyetlerinde, her şeyden önce siyasal ve sosyolojik nedenlerle sürdürülen bir Ruslaştırmadan arındırma hareketi görülmektedir. Dil sorunu çok önemlidir, çünkü

katılımcı yurttaşlar ile pasif yurttaşları biri birinden ayırmaktadır. Bağımsızlığın ilan edilmesinin hemen öncesindeki günlerde (Tacikistan’da Temmuz 1989, Kazakistan’da Eylül 1989), tüm cumhuriyetler dillerini ulusal dil olarak ilan etmişti. Bağımsızlık sonrası Cezayir’de olduğu gibi, ‘sömürgeci’nin diline karşı mücadele, her yerde, aslında sömürgecinin dilini ulusal dilden daha iyi kullananlar tarafından yürütülmüştür. Ama on yıl öncesinde çocuklara Rusçadan başka dil konuşturmamak için çaba sarf edilen çevrelerde bile ulusal dile dönüş için açık bir hareket vardı. Bu hareket en güçlü şekilde Rusçanın egemen olduğu Kazakistan’da görülür. Türkmenler büyük oranda Türkmen dilli kalmıştı. Özbekler ’de ise, siyaset dünyası düzenli olarak izlenirse, Özbekçenin bağımsızlıktan itibaren sürekli geliştiği ve 1996’da belli bir olgunluğa ulaştığı görülecektir. Tacikler’de ise laik entelijansya, dinsel çevreler ve kırsal halkın bir bölümünde Farsça her zaman güçlü olmuştur³. Bu özelliği anlayan idareciler bağımsızlığın ilanının hemen akabinde kendi dillerine ‘resmi devlet dili’ statüsünü verdiler. Bunda sonradan Kırgızistan’ın iç etnisite yapısına bağlayarak gerçekte ise daha çok dış konjonktür gereği rus diline de resmi dil statüsü verdi. Her devlet kendi dillerini geliştirmek amacıyla Kırgız Dil Kurumu, Kazak dil kurumu gibi kurumlar kurdular. Eski dönem terminolojisini bazen tutmasa da değiştirme çalışmalarına gittiler. Örneğin Kırgızlar; eskiden *televizor* olan televizyona ‘*sımalgi*’ veya ‘*kögültür ekran*’, *samolet* Türkçeden kazandırılan ‘*uçak*’, vatandaş anlamındaki ‘*grajdan*’ kelimesini ‘*caran*’ dediler.

Dilin özleştirme fonksiyonu idari kavramlarda da kendini gösteriyor. Bu alanda daha çok Arap-Fars geleneğinden çıkma, ya da eski Türkçe temellerden alınma sözcüklerle değiştirilmektedir: *Hâkim* (vali) terimi, *obkom* ve *ispalkom* (soviyet başkanı) sözcüklerinin yerini; *şura* (Tacikistan), *kengaş* (Özbekistan), *keneş* (Kırgızistan) Sovyet’in yerini; *vilayet* de *oblast*’ın yerini almaktadır. Meclisin adı Türkmenistan’da *Halk Maslahatı* (maslahat burada aşiretlerdeki geleneksel ihtiyarlar meclisine atıfta bulunmaktadır), Özbekistan’da *Ulu Meclis*, Tacikistan’da *Şura-yı Uli*, Kırgızistanda *Jogorku Keneş* olmuştur. Bu terminolojide, Türkler ve İranlılar tarafından yirmili yıllardan sonra dili Arapça sözcüklerden kurtarma kaygısıyla kullanılan yeni terimlere kesinlikle rastlanmaz (Çoğunluk Orta Asya kültürel alanında kullanılan vilayet sözcüğü yerine Türkçe ’de il, Farsça ’da ostan kullanılır).⁴

Yukarıda kısaca irdelemeye çalıştığımız dil hususunda SSCB’nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Türki cumhuriyetlerdeki durum her ne kadar benzer olsa da takip

1 Bkz. Аскар Акаев, Кыргыз Мамлекеттуулугу жана «Манас» Элдик Эпосу, «Учкун», Бишкек, 2002.

2 Т. Чоротегин, К. Молдокасымов, *Кыргыздардын жана Кыргызстандын Тарыхы*, «Мектеп», Бишкек, 2000.

3 Oliver Roy. *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. Mehmet Moralı (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 229.

4 A.e., 220.

eden yıllara baktığımızda bazı farklılıklar taşıdığına da şahit oluruz. Bu da en başta ifade edildiği gibi bölge toplumlarının geçmişleri itibarıyla farklı tecrübeler yaşamaları dolayısıyladır. Bu yerleşik hayata daha önce geçen toplumlar ile daha sonra geçen toplumlar arasındaki olaylara tepki verme farkının ortaya koyduğu göstergelerdir. Adı geçen toplumlardan Özbekler, Tacikler ve Türkmenler, Kırgız ve kazak toplumuna göre daha muhafazakâr, daha iddialı ve daha kapanık bir reaksiyon sergilediğini söyleyebiliriz. Kazak ve Kırgızlara baktığımızda bunların her ne kadar başta zamanın ve şartların getirdiği şartlar gidişatına kapılarak öz milli değerlere sahip çıkma çıkışlarının olduğunu görebilsek de bu takip eden yıllarda aynı hızla ve aynı duyguyla devam ettiğini söyleyemeyiz. Bu dil hususunda da kendini gösteriyor. Kırgız ve kazaklar arasında önceden var olan Ruslaşma oranı ve kendi değerlerine sahip çıkmadaki çekingenlik tam kaybolduğu söylenemez. Hatta bunun sonradan, baskın kültür olan Rus kültürünün insafına bırakıldığı da bir gerçektir. Elbette bundan sonradan da ifade edeceğimiz gibi tamamen kötümser sonuç çıkarmak yerine ‘bardağın dolu tarafına da bakarak, durumun aynı zamanda çok etnisiteli toplum ortamında Pozitif rolü da olduğunu görmezlikten gelemeyiz. Belki 80 den fazla azınlığın yaşadığı bazı bölgeler itibarıyla bunun en azından geçiş döneminde kaçınılmaz olduğunu söylemeliyiz.

Din: *Din elbette bir toplumun ruhudur.* İnança şahsi olarak çok yakın olmadığını söyleyen sosyologların bile bir toplum için din’in en gerekli fenomen olduğunu hatta bu yoksa icat edilmelidir tabirini de göz önünde bulundurursak önemi daha da iyi anlaşılacaktır. Bu durum Orta Asya toplumlarının tecrübesine baktığımız zaman daha da belirginleştiğini fark ederiz. Orta Asya, bir zamanlar Türk ve İslam dünyasının sınır boylarını oluşturuyordu. Müslümanlarla VIII. Yüzyılın başlarında karşılaşan bu coğrafyada, İslam, kısa sürede halkın hayat tarzına, kültürüne, sanatına, bilim hayatına hâkim oldu. Bölgede halk tarafından yeterince benimsenmemiş olan Yahudilik, Hristiyanlık, Budizm ve Maniheizm gibi eski dinler İslam karşısında bir varlık gösteremediler. Çin Seddi’nden Kara Deniz’e kadar uzanan coğrafyada yaşayan Türkler İslamlaştıktan sonra yüksek düzeyde bir İslam uygarlığı ortaya koyarak burasını islam dünyasının en parlak bilim ve kültür merkezlerinden biri haline getirdiler. Sovyet döneminden önce Türkistan’da İslam, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Harezmşahlar, Altın Ordu, Özbek Hanlığı, Timurlular, Buhara Emirliği, Hive Hanlığı, Kokan Hanlığı gibi devletlerde hâkim din oldu.⁵

Her ne kadar Orta Asya zamanında İslam hâkim unsur olduğu ve Ahmet Yesevi, İmam-ı

Maturidi, Buhari, Tirmizi ve Serahsi gibi İslam dinini tasavvuf, hadis, fıkıh vs. alanlarındaki en birincil bilginleri ve âlimleri oralardan çıkacak kadar merkezi öneme sahip ise de zamanla çeşitli dış ve iç etkenlerden dolayı bu durumda değişiklikler olmuştur. Gerçi o zamanlarda bile dinle yoğrulma oranının *yerleşik hayata erken geçen ve sonra geçen toplumlar* arasında değiştiği bir gerçek. Yerleşik hayatla daha erken tanışma şansını yakalayan Özbekler, Tacikler ve Türkmenlerin daha dindar ve mukayeseli bakıldığında asla daha yakın bir dini yaşam tecrübesi edindiklerini görürüz. Bu durum kazak ve Kırgızlarda daha yüzeysel olmuştur geçmişte.

Sovyet öncesi durum böyle olmasına rağmen bahsettiğimiz farklı dini tecrübe Sovyetlerle birlikte bunların yaşam tarzını tek düzelige yaklaştırmıştır. Bölge toplumunun Sovyet döneminde şekillenen entelijansyasına baktığımızda tek düze kalıplanmış işlemde geçtiği fark edilecektir. Bunlar genel olarak daha muhafazakâr olmakla birlikte dini hayatta çekimser biraz da “arafta” olduğu izlenimini vermekteler. Tabi haliyle bu durumları sosyal hayatın diğer alanlarına da yansımıyor değil. Entelijansya böyle olmakla birlikte genel halkın tavrı Sovyet öncesi hafızayı yansıtacak şekilde tezahür etmekte. Yeni cumhuriyetlerdeki toplumlar dini bakımdan farklılık arz etmektedir. Hemen SSCB dağılımın akabindeki boşlukta genel olarak dünyada ve özelde bu Sovyetlerden dağılan ülkelerde sıkı bir manevi öğelere sarılma gözükür. Bu dine yönelim bazıları tarafından daha iddialı daha katı yorumlara dayalı ise bazılarında daha esnek ve çok kültürlü ve çok dinli ortamı yansıtır biçimde olmuştur. En son zikrettiğimiz sıfat ise göçmen hayatı en son bırakan bölge halkları olan Kırgız ve kazaklarda daha belirgindir. İddialı ve vazgeçilmez esneksiz yorumları benimseyen bazı küçük grupların Sovyet öncesi dini tecrübeye daha fazla sahip olan Taciklerde ve Özbeklerde çıkması bu durumu destekleyici mahiyet taşımakta.

Bu durum bölge idarecileri tarafından da farklı farklı okunmuş ve ona yönelik politikalar geliştirmelerini sağlamıştır. Kazakistan ve Kırgızistan’da daha esnek ve dinin ulus kimliğini inşa etmedeki rolünün farkındalığını yansıtır biçimde yaşanılmasına karşılık diğer ülkelerde dinin resmi yorumu ve onun dışındakiler şeklinde gelişmiştir. Resmi yorumu benimseyen din adamları desteklendiği gibi buna yönelik çalışmalar genişletilmiş kurumlar oluşturulmuştur ve bunun dışındaki istenen kalıba uymayan katı, hoşgörüsüz yorumu benimseyen gruplar yanında esnek tavıra sahip cemaatler bile kontrole alınmak ve yönlendirilmek istenmiştir. Bu dine yaklaşım tavırlarındaki farklılık dıştan gelen dini misyonerlere yaklaşımda da kendini göstermekte.

5 Seyfettin Erşahin. *Türkistan’da İslam ve Müslümanlar* (Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 1999), 431.

Örf adet ve gelenekler: *Örf adet ve gelenekler ve bunları da içinde barındıran ve kültürel kaynaklar olan destan, şiir ve nasihatler de bir ulusun kültürünü ve medeniyet yapısını yansıtan önemli öğelerdendir.* Baştan beri ifade etmeye çalıştığımız Orta Asya toplumlarındaki tecrübeyi farklılıklardan kaynaklanan hayat tarzındaki değişik yansımalar bu alanda da tebarüz ediyor. Örf adetlerde; örneğin evlenme, çocuk sahibi olma, ölüm durumu, eğlence tavrı, misafir karşılama vs. gibi yaşamsal tecrübeleri ve anlayışı yansıtan hallerde bu farklılıkları gözlemek mümkündür. Kırgız ve kazaklarda evlenirken yaptığı düğünlerde milli örfe önem verildiğini yansıtan milli kıyafetler giydirilmesi, sofrada *boorsok, kattama, çuçok, sarı may, kıımız* v.s gibi göçmen halkın yaşamına daha uygunluğundan dolayı gelişen yemek türleri takdim edilir ve bunun yanında kültürünün tesiri sonucu oluşan içecek türleri ve yemek çeşitleri sofrada yer bulabilir. Çok dindarından, aşırı seküler hayat tarzını benimseyene kadar aynı sofrada yer bulabilmekte ve bundan dolayı da birbirinden hiç rahatsız olduğu vaki olmaz. Takip eden şarkı ve eğlence türlerinde de bu görüntülere şahit olmak mümkün. Milli danslar olabildiği gibi modern batı müzikleri de rahatlıkla eğlencelerine renk katar. Bu durum Tacik, Özbekler ve Türkmen toplumlarında da kısmen olmakla birlikte onlarda daha muhafazakâr tavır ve tutum sergilenir. Kendini aşırı seküler olarak gören insanlarla muhafazakâr ve dini ruhla yoğrulmuş adetlere sarılı hayat tarzı benimseyen insanlar arasındaki ayrışım daha belirgindir. Ölüm olayında bunu daha bariz görebiliriz. Kırgız ve kazaklarda bir insanın ölümü bir kaç atın yanında bir düzine koyunların kesilmesi, bunların etinin kendi isimleri ve misafir seviyesine göre takdim şekline tutun, israf denebilecek kadar yemek ve *giyit* denen en yakından başlayarak akrabalara çeşitli elbiseler verilmesine kadar masraflı törensel uygulamalarla yapılır⁶. Özbek, Türkmen ve Tacik toplumlarında ise bu daha kendi ruhuna uygun, İslam dininin uygulamalarını yansıtır biçimde yapılır. Bunlarda bir kaç atı kesmek bir yana normal şartlarda da at eti dinen mekruh sayıldığı için yemek için tercih edilmez, hele hele biz Kırgız ve kazaklar gibi iştahla hiç yenmez. Ölünün cesedi de olabildiği kadar erken defnedilir ki bu çoğunlukla aynı gün gömülme şeklindedir. Kırgızlarda ve kazaklarda bu bir kaç günü uzaktan yakınlarının gelmesini beklenir, normal şartlarda bile bir kaç gün bekleme sonunda gerçekleşir. Bu durum tam da göçmen halkın hayat tarzından kalma bir uygulamalardır. Eskiden ayrı ayrı vadi ve ovalarda temel geçim aracı olan hayvanlarını besleyen Kırgızlar ve kazaklarda birisinin ölüm haberini duyması bir kaç gün aldığı gibi gelmesi de bir kaç gün alıyordu ve uzaktan geldiği için soğuktan koruma özelliği de olan yağlı at ve koyun eti verilerek ağırlanırdı. Bu da din adamlarının bu durumun dinle direkt

ilgisi olmadığını anlatmalarına rağmen günümüze kadar dini uygulamaymışçasına devam etmekte.

Yukarıda bahsedilen; düğünlerdeki uygulamalar, birisi ölünce yapılan işlemler ve ağıt söyleme, misafir ağırlamalar, sofradaki takdimler v.s gibi örf ve adetleri yansıtan hayat tarzında Orta Asya toplumlarında yerleşik hayatı erken benimseyenlerle göçebe hayatını daha sonra bırakan toplumlar arasındaki fark bariz kendisini göstermekte. Her din kendi müntesiplerinin içerisinde organize olmuş yerleşik hayatı benimsemiş insanlar tarafından daha iyi benimsenir ve kurumsallaşma oranı daha fazla olur. Bu durum bölge toplumlarına bakışımızda daha iyi anlaşılmaktadır. Adı geçen toplumlardan kırgız ve kazaklar da tarihi olarak diğer Orta Asya toplumları gibi 7-8 asırlarda islama geçmişlerse de bunların yaşam şartları gereği dini içselleştirmeleri özbek, tacik ve türkmenlere nisbeten daha yüzeysel kalmıştır. Tüm bölge halkının din anlayışıyla islam dini öncesi inanç ve örf adetleri içiçelik arzetsen de bu kazak ve kırgızlarda daha belirgindir ve hatta bazı durumlarda islam dışı uygulamalar daha belirgin olabilmekte.

Sonuç olarak, Orta Asya Türki Cumhuriyetlerinde yaşayan toplumların hayat tarzı, benimsediği kültür şekli, algılayış kabiliyetleri, iç ve dış şartların sürüklediği şartları sonucunda günümüze kadar sirayet eden değerleri oluşmuştur. Bunlar her ne kadar dış gözlemciler, bölgeyi ilmi, ekonomik, siyasi kültürel, dini v.s. yönden ilgi alanı olarak görüp araştıranlar tarafından toptancı bakış açısıyla yaklaşılmışsa da artık farkedilmesi gereken durum olduğunu söylemeliyiz. Böyle yapılmadığı takdirde yapılan gözleme analizlerde yanlışlıkların ve karıştırmaların olmamasını bekleyemeyiz. Adı geçen bölge toplumları tarihi geçmişleri itibarıyla farklı tecrübeler ve bunu sonucunda değişik reaksiyonlar toplamına sahiptir. Bunun neticesinde Sovyetler dönemi baskıcı, tekdüzeleştirici uygulamaları karşısında olduğu gibi SSCB'nin yıkılmasından sonra da farklı muhatabiyet rengi sergilenmişlerdir. Ele aldığımız bölge toplumları yerleşik hayata geçiş öncelikleri ve bunun sonucunda takip ettikleri hayat tarzı, olayları algılayış şekilleri bakımından bilinen ortaklıklara yanında belirgin farklılıklara da sahiptirler. Bu da yerleşik hayatı benimseme tarihleriyle, göçebe hayatı yaşama farklılıklarına göre ayrılmakta. Bunların birincisine özbek, tacik ve türkmenleri zikredersek, ikinciler için de kırgız ve kazakları söylememiz gerekir. Bu durum dini içselleştirme, örf âdeti şekillendirme ve bunlarla yoğrulan kültür inşasına kabiliyet belirleme sonucunu doğurmakta. Yerleşik hayatı erken benimseyen toplumlarda dinle içiçelik bununla yoğrulan kurumsallaşma medeniyeti olmasına rağmen bu bazen negatif unsurları da taşıyabilmekte. Çünkü tarih kontrol edilebilir bir seyir izlemiyor her zaman. İç ve dış etkenlerin tesiriyle toplumlar hayat

6 Кенеш Жусупов, Каныбек Иманалиев, Кыргыздар, IV-том, «Учкун», 2004, 454.

seyrinde değişik kopukluklara ve özdeğerleri yorumda kaymalara maruz kala biliyor. İşte her ne kadar yerleşik hayata erken geçen toplumlar şanslı gözükse de bazen vazgeçilmez ve dışlayıcı hatta katı muhafazakâr yoruma kadar hayat tarzı benimseyebiliyor. Bunlar yeniliklere çok açık olmadığı gibi bazen toplumlar arasındaki çatışmayı da doğurabilecek tavizsiz görünen değerler tanımına da gidebilmekte. Bu durum Orta Asya toplumlarında Sovyetlerin birçok olumsuz mirası yanında pozitif potansiyele çekilebilir mahiyette ortaya çıkmıştır. Bu sonuç hiç bir toplum tarafından isteyerek oluşturulmaz. Ancak mevcut durumdan her zaman bardağın dolu tarafına bakarak olumlu potansiyelleri genişletmek mümkündür. Orta Asya'daki Türki topluluklar birçok benzerliğin yanında farklı tecrübeler de yaşamışlardır tarih boyunca bunun sonucunda aralarında bazı değişik anlayış kodları da ortaya çıkmıştır. Sovyetlerin kurulmasıyla bu farklı tarihi tecrübe ve hafıza aynileştirme işleminden geçmiştir. Tabi sonuçta amaçlarına yaklaşmış gazükse de tarihi tecrübe sonucu genlere işleyen olayları okuma yetenekleri tam kaybolmamıştır. Buradan Kırgız ve kazak toplumlarının diğer özbek, tacik ve türkmen soydaşlarına göre göçebe yaşamını son bırakanlar arasında sayıldığı ve bunun zamanımız pratiğine olumsuzluktan ziyade dışa açıklık, hoşgörü ve çok kültürlü, çok etnisiteli ortamı doğal karşılayan karaktere dönüştüğünü söylemeliyiz. Mevcut durum tabii olarak değerlendirilip olumlu yorumlarla sağlamlaştırıldığı halde dünya barışına katkı sağlayacak sıfatla öne çıkmaya namzettir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Oliver Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. Mehmet Morali, İstanbul: Metis Yayınları, 2000.
- Seyfettin Erşahin. *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar*, Ankara: İlahiyat Vakfı Yayınları, 1999.
- Кенеш Жусупов, Каныбек Иманалиев, *Кыргыздар*, IV-том, «Учкун», Бишкек, 2004.
- Т. Чоротегин, К. Молдокасымов, *Кыргыздардын жана Кыргызстандын Тарыхы*, «Мектеп», Бишкек, 2000.
- Аскар Акаев, *Кыргыз Мамлекеттуулугу жана «Манас» Элдик Эпосу*, «Учкун», Бишкек, 2002.
- А. И. Исмаилов, *Философия Духа Кыргызского Народа*, «Учкун», Бишкек, 2002.